

АШИГТ МАЛТМАЛЫН ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСЛИЙГ ДАГАЛДУУЛАН БОЛОВСРУУЛСАН ХУУЛИУДЫН ТАНИЛЦУУЛГА

1. Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийг дагаж мөрдөх журмын тухай:

Ашигт малтмалын тухай хуулийн 47 дугаар зүйлийн 47.5 дахь хэсэгт заасан “зэс”-ийн ашигт малтмалын боловсруулалтын түвшнээс хамаарч үндсэн хувь дээр нэмж ногдуулах ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн хувь, хэмжээг хэт өндрөөр тогтоож өгсөн нь Монгол Улсад шинээр зэсийн ордыг ашиглалтад оруулах нөхцөлийг бууруулж байна.

Тухайлбал, Ашигт малтмалын тухай хуулийн 47 дугаар зүйлийн 47.5 дахь хэсэгт “зэс”-ийн ашигт малтмалын боловсруулалтын түвшнээс хамаарч үндсэн хувь дээр нэмж ногдуулах ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн хувь, хэмжээ нь зах зээлийн үнийн өсөлтөөс хамаарч хүдэрт 0-30 хувь, баяжмалд 0-15 хувь, бүтээгдэхүүнд 0-5 хувь байхаар заасан. Харин хуулийн төсөлд “зэс”-ийн ашигт малтмалын боловсруулалтын түвшнээс хамаарч үндсэн хувь дээр нэмж ногдуулах ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн хувь, хэмжээ нь зах зээлийн үнийн өсөлтөөс хамаарч хүдэрт 0-15 хувь, баяжмалд 0-5 хувь, бүтээгдэхүүнд 0-2.5 хувиар ногдуулахаар өөрчлөн тусгасан.

Монгол Улсад зэсийн салбарт “Оюу толгой” ХХК болон “Эрдэнэт үйлдвэр” ТӨҮГ үйл ажиллагаа явуулж байна. “Оюу толгой” ХХК тогтворжуулалтын гэрээгээр зэсийн ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийг 5 хувиар ногдуулж байгаа бол “Эрдэнэт үйлдвэр” ТӨҮГ нь 15 хувиар ногдуулж байгаа нь хуулийн дагуу ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрөө бүрэн ногдуулан төлж байгаа хариуцлагатай уул уурхайн аж ахуйн нэгжүүдийн шударгаар өрсөлдөх боломжийг хязгаарлаж, үүнээс үүдэлтэйгээр татварын тэгш, шударга байдал алдагдах сөрөг үр дагавар дагуулж байна.

“Эрдэнэт үйлдвэр” ТӨҮГ нь нийт ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн орлогын 25-30 орчим хувийг бүрдүүлдэг. Стратегийн ач холбогдол бүхий Эрдэнэтийн-Овоо зэс, молибдений ордын ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн бүтээгдэхүүний боловсруулалтын түвшнээс хамаарч үндсэн хувь дээр нэмж ногдуулах хувийг одоо хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуулиар 4 жилийн хугацаатайгаар ногдуулж, 2029 оноос бусад ашигт малтмалын адил тооцохоор хуулийн төсөлд тусгасан.

Ашигт малтмал, газрын тосны газраас гаргасан судалгаанд 2030 оноос зэсийн салбарт 2028-2029 онд 6 төсөл, 2030-2031 онд 7 төсөл, 2032 оноос хойш 5 төсөл хэрэгжихээр байгаа нь Эрдэнэт үйлдвэрийн ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийг нөхөх боломжтой гэж үзсэн.

Үүнтэй холбоотойгоор зэсийн ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийг оновчтой тогтоохын зэрэгцээ төсвийн орлогыг бууруулахгүй байх зорилгоор стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордыг төрийн өмчит хуулийн этгээд дангаар эрхлэх тохиолдолд Ашигт малтмалын тухай хуулийн 47.5-д заасан “зэс”-ийн зах зээлийн үнийн өсөлт, боловсруулалтын түвшнээс хамаарч үндсэн хувь дээр нэмж ногдуулах ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн хувийг тодорхой хугацаанд тогтоож улсын төсөвт төлүүлж болох боломжийг бүрдүүлэх

талаар Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөлд тусгасан.

2.Газрын хэвлийн тухай хуульд өөрчлөлт оруулах тухай:

Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 230 дугаар тогтоолоор Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Үндэсний геологийн албыг байгуулсан.

Улсын хэмжээнд, тэр тусмаа Үндэсний аюулгүй байдалтай холбоотойгоор бүс нутгийн геологийн судалгааны ажлуудыг өргөн хүрээтэй хийх, нийгэм, эдийн засгийн төлөвлөлттэй холбоотойгоор ашигт малтмалын зүй тогтлын судалгааг хийж улсын ашигт малтмалын нөөцийг бүрдүүлэх шаардлагатай. Томоохон орд газруудыг илрүүлж, уул уурхайн төслүүддээ тулгуурлаад бүс нутгийн болон улсын хэмжээний нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэхэд Үндэсний геологийн алба дэмжлэг үзүүлэх юм.

Монгол Улсын газар нутгийн геологийн тогтцыг судлах шаардлагатай бөгөөд хүрээлэн буй орчин, суурин газрын төлөвлөлтийг хаана, ямар газар хийх нь илүү ач холбогдолтой, оновчтойг геологийн тогтоц талаас нь нарийвчлан судлах ёстой. Инженер геологи талаасаа суурь мэдээллүүдийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, нарийвчилсан боловсруулж, улсын хэмжээнд нэгдсэн бодлогоор хийх боломжтой болсон.

Энэ хүрээнд Газрын тухай хуулийн 48 дугаар зүйлийн “Улсын геологийн сан” гэсэн байсныг “Үндэсний геологийн алба” гэж өөрчлөхөөр тусгасан.

3.Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай:

Монгол Улсын Их Хурлын 2022 оны “Хүнсний хангамж, аюулгүй байдлыг хангах талаах авах зарим арга хэмжээний тухай” 36 дугаар тогтоолыг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөний 1.1.9-д Хүнсний давс олборлож, дотооддоо боловсруулахтай холбоотой зохицуулалт бүхий хуулийн төслийг боловсруулж, Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх гэж заасан.

Хүнсний давс нь аж үйлдвэрийн салбарын гол нэрийн хүнсний бүтээгдэхүүнд ордог хэдий ч давсны дотоодын олборлолт тасралтгүй буурч илүү хямд өртөг бүхий импортын бүтээгдэхүүн нэмэгдэх болсон олон шалтгааны гол нэг нь Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай хууль болон түүнийг дагаж мөрдөх журмын тухай хууль хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж эхэлсэнтэй холбоотой юм.

Манай Улсын хувьд 200 гаруй давсны орд байдгаас хүнсний давсны нөөц бүхий уламжлагдаж ирсэн 20 гаруй ордтой бөгөөд Увс аймгийн Давст сумын “Шүдэн уул” ордоос бусад давсны ордууд нь бүгд нуурын давсны ордууд байна.

Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай хуулийг дагаж мөрдөх журмын тухай хуулийн 2 дугаар зүйлийн 2.1-д “Усны сан бүхий газрын энгийн хамгаалалтын бүсийг Усны тухай хуулийн 22.3-т заасны дагуу усны сан бүхий газрын эргээс 200 метр тогтоох” өөрчлөлтийг оруулсан.

Гэвч нуураас олборлох давс нь 200 метрээс дотогш буюу зарим үед нуураас ч олборлох шаардлага үүсдэг. Иймд усны сан бүхий хамгаалалтын бүсийг 200 метрээр хатуу тогтоосноор нуураас давс олборлоход хүндрэл үүссэн.

Иймд хүнсний давсны дотоодын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх асуудлыг Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.2 дахь хэсгийн “ашигт малтмал” гэсний дараа “болон нуурын давсны” гэж нэмэхээр тусгасан.

4.Зөвшөөрлийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай:

Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл болон түүнийг дагаж өөрчлөлт орох хуулийн төслүүдэд дараах зөвшөөрлүүдийг шинээр бий болгохоор тусгасан.

Зөвшөөрлийн зөвлөлийн 2023 оны 10 дугаар сарын 26-ны өдөр, 11 дүгээр сарын 17-ны өдрийн хуралдааны 1 дүгээр тэмдэглэлээр “баяжуулах үйлдвэрийн үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл”, “маркшейдерийн үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл” дэмжигдсэн.

Ашигт малтмалын тухай хуулийн хүрээнд баяжуулах үйлдвэрийн үйл ажиллагааг зохицуулсан эрх зүйн орчин тодорхойгүй, зөвхөн баяжуулах үйлдвэрийн үйл ажиллагаа эрхлэх журмын хүрээнд төрийн захиргааны байгууллага улсын комисс, уурхай, үйлдвэрийн үйл ажиллагааны жилийн төлөвлөгөө, тайланг хүлээн авч ажиллаж байна.

Баяжуулах үйлдвэрийн үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгжүүд нь гарал үүсэл нь тодорхойгүй түүхий эд баяжуулан борлуулж байгаа нь ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр ногдуулахад хүндрэл учруулж байгаа төдийгүй энэ асуудлаар шүүхийн маргаанууд нэлээдгүй үүссэн.

Иймд баяжуулах үйлдвэрийн үйл ажиллагааг тусгай зөвшөөрлийн үндсэн дээр эрхлэхээр нэмж тусгасан.

Маркшейдерийн ажил нь ордын бүтэц, газрын хэвлий дэх ашигт малтмалын биетийн хэлбэр, хэмжээ, тэдгээрт ашиг тустай, хортой бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн байршлыг судлах, үндсэн чулуулгийн шинж чанар, ажлын орон зайн зохион байгуулалт, уулын ажилтай холбоотой чулуулаг ба газрын гадаргуугийн хэв гажилтын үйл явц, хайгуулын ажлаар илрүүлсэн биет, нөөцийг бүрэн олборлож байгаа эсэх, ашигт малтмалын нөөцийн хөдөлгөөн, төлөв байдлыг уурхайн маркшейдерийн ажлаар тодорхойлдог ба гүний байгууламж барих, уурхайн бүтээн байгуулалтын бүх үе шатыг төлөвлөж, хяналт тавьж, ажлыг зохион байгуулж, үйл явцыг стандартын дагуу зохицуулдаг мөн карьерын хажуу, хаягдал чулуулгийн овоолгын чулуулгийн хөдөлгөөнд хяналт тавьж, шаардлагатай тохиолдолд чулуулгийн шилжилт хөдөлгөөнөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авдаг цогц үйл ажиллагаа тул мэргэжлийн инженерингийн баг гүйцэтгэдэг олон улсын жишгийн дагуу тухайн зөвшөөрлийг бий болгох хэрэгцээ шаардлага бий болоод байна.

Зөвшөөрлийн тухай хуульд “Маркшейдерийн үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл”-ийг олгох зохицуулалтыг тусгаснаар тухайн зөвшөөрлийг авах хүсэлтэй аж ахуйн нэгжүүд нь уул уурхайн зураг төсөл, техник, эдийн засгийн үндэслэлийн

дагуу уулын ажлыг төлөвлөж, гүйцэтгэж байгаа эсэхийг хэмжилтээр тогтоож, цаг хугацаа, хөрөнгө оруулалтын алдагдал, олон хүний амь нас хохирохоос сэргийлэх болон байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах боломж бүрдэнэ.

5.Зөрчлийн тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай болон Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай:

Одоогоор хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа Ашигт малтмалын тухай хуулийн дагуу орон нутгаас санал авч, нэгэнт олгогдсон хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдийн хууль ёсны үйл ажиллагаанд тухайн орон нутгийн захиргааны байгууллага, төрийн бус байгууллага, иргэдээс эсэргүүцэх явдал буурахгүй улам даамжирсаар байна.

Уул уурхайн үйл ажиллагаа гэдэг нь эрэл, хайгуул, бэлтгэл, олборлолт, баяжуулалт, нөхөн сэргээлт, хаалт, мониторинг зэргийг багтаасан цогц үйл ажиллагаа юм. Эдгээр үе шат бүхэнд техник, технологийн, эдийн засгийн, инженерчлэлийн нарийвчилсан тооцоо, судалгаа хийсний үндсэн дээр үйл ажиллагаа эрхэлдэг. Гэтэл хайгуулын шатанд хүртэл орон нутгийн зүгээс эсэргүүцэх явдал гарсаар байгаа бөгөөд тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчид хуулиар хүлээсэн эрх, үүргээ хэрэгжүүлэх боломжгүй болоод байна.

Иймд Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулийн төсөлд 64¹ дүгээр “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн үйл ажиллагаанд халдахыг хориглох” зүйлийг нэмж тусгасан. Тус зүйлд “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн хуульд заасан эрхээ хэрэгжүүлэхэд саад учруулахыг хориглоно” гэж, “Геологи, хайгуул, уул уурхайн олборлолт, баяжуулалтын үйл ажиллагаанд хууль бусаар халдах, тоног төхөөрөмжийг эвдэх, тээвэрлэлт, үйлдвэрлэлийг санаатайгаар тасалдуулах, уурхайн гарцыг хаах, цахилгаан, усан хангамжийг зориудаар таслахыг хориглоно” гэж тус тус тусгасан.

Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулийн төсөлд 64¹ дүгээр зүйлийг нэмсэнтэй холбогдуулан Зөрчлийн тухай хуулийн 10.27 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Энэ зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан үйлдлийн улмаас их хэмжээний хохирол учруулсан бол хүнийг нэг мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг арван мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно.” гэж тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч эрхээ хэрэгжүүлэхэд саад учруулах зөрчилд санкц нэмж тусгасан. Тус санкцтай холбогдуулан их хэмжээний хохирол гэдгийг Эрүүгийн хуулийн 2.5 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсгийн 4.1 дэх заалтыг ойлгохоор тусгалаа.

Түүнчлэн Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуульд тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч эрхээ хэрэгжүүлэхэд саад учруулах зөрчлийг цагдаагийн байгууллагын эрх бүхий албан хаагч харьяаллын дагуу хянан шийдвэрлэхээр зохицууллаа.

6.Төсвийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай:

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт Монгол Улсын иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газар, түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялаг, ой, усны нөөц, ан амьтан төрийн нийтийн өмч мөн”, “газрын хэвлийн баялгийн үр өгөөжийг Үндэсний баялгийн санд төвлөрүүлж тэгш, шударга хүртээхэд чиглэнэ”, стратегийн орд газруудын өгөөжийн дийлэнх хэсэг Монголын ард түмэнд буюу ирээдүй болон одоо амьдарч байгаа иргэдэд тэгш олгоно гэж заасан.

Төсвийн тухай хуулийн 59 дүгээр зүйлд орон нутгийн хөгжлийн нэгдсэн сангийн эх үүсвэр нь ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн орлогын 10 хувь, газрын тосны нөөц ашигласны төлбөрийн орлогын 30 хувь, ашигт малтмалын хайгуул, олборлолтын тусгай зөвшөөрлийн орлого, нэмэгдсэн өртгийн албан татварын орлогын тогтоосон хувь хэмжээ зэргээс бүрддэг.

Орон нутгийн хөгжлийн сан (ОНХС)-ийн үйл ажиллагааг Монгол Улсын Төсвийн тухай хуулийн 2013 оны шинэчилсэн найруулгаар хуульчилсан бөгөөд ОНХС-ийн үйл ажиллагаа нь Төсвийн тухай хуулиас гадна Монгол Улсын Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль, Засгийн газрын 2017 оны 230 дугаар тогтоол (ОНХНС болон ОНХС-ийн орлогын шилжүүлэг тооцох аргачлал) зэрэг хууль тогтоомжоор зохицуулагдаж байна.

Орон нутгийн хөгжлийн сан нь Төсвийн тухай хууль болон төсвийн төвлөрлийг сааруулах бодлогын хүрээнд албан ёсоор хэрэгжиж эхэлсэн бөгөөд улсын төсвийн орлогоос, тэр дундаа уул уурхайн ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр болон уул уурхайтай холбоотой орлогоос ихээхэн хэмжээгээр бүрдэж, сум, аймгийн түвшинд иргэдийн оролцоотойгоор тодорхойлсон хөгжлийн төслүүдийг санхүүжүүлэх зорилготой.

ОНХС-ийн санхүүжилт нь уул уурхайн салбарын орлогоос ихээхэн хамаарч жил бүр харилцан адилгүй хуваарилагдаж иржээ. Тухайлбал, Засгийн газрын төсвийн гүйцэтгэлийн мэдээллээс харахад, тус сангийн үйл ажиллагааны эхэн үе буюу 2013–2014 онд жилдээ 187.5–195.4 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалт хийгдэж байсан бол 2015–2018 онд уул уурхайн түүхий эдийн үнэ буурч, эдийн засгийн өсөлт удааширсан үед жилдээ 53.0–120.3 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалт хийгдсэн байна. Түүнээс хойш санхүүжилтийн дүн сэргэсэн боловч 2020–2022 оны Ковид-19 цар тахлын улмаас өсөлт хязгаарлагдмал, тус сангийн үйл ажиллагаа эхэлж байсан үетэй ойролцоо түвшинд хадгалагдаж байсан. Харин 2023–2024 онд уул уурхайн экспорт идэвхэжсэн жилүүдэд тус сангийн хөрөнгө оруулалт эрс нэмэгдэж 370-484 тэрбум төгрөгт хүрчээ.

Уул уурхайн салбарын үр өгөөжийг нийт иргэдэд хүртээж байгаа нэг хэлбэр нь тус салбараас улсын төсөвт төвлөрүүлсэн татварын тодорхой хэсгийг ОНХС-аар дамжуулан орон нутгийн шинжтэй хөрөнгө оруулалт, төсөл, хөтөлбөрүүдийг санхүүжүүлж буй явдал юм. 2013 оноос хэрэгжүүлж эхэлсэн энэхүү бодлогын хэрэгжилтээс дүгнэхэд, ОНХС-ийн төсвийн хуваарилалтыг уул уурхайн үйл ажиллагаа идэвхтэй явагддаг аймаг, сумдад бүрдүүлсэн татварын орлогыг бусад орон нутагт, ялангуяа хүн ам ихтэй, газар нутаг томтой аймаг хотуудад илүү зарцуулж иржээ.

Гэвч энэхүү бүсүүдийн тэнцвэрт хөгжлийг хангах чиглэлтэй бодлого нь төсвийг хэт олон хувааснаар үр ашиггүй хуваарилалтад хүргэх сул тал ажиглагдаж байна. Жишээлбэл, Сангийн яам, Орон нутгийн хөгжлийн сангийн мэдээллээс үзэхэд¹, тус сан 2024 онд 339.3 тэрбум төгрөг зарцуулж 7529 төслийг аймаг нийслэлийн бүх сум, дүүрэгт хэрэгжүүлжээ. Гэхдээ эдгээр төслүүд орон нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд хэр бодитой үр нөлөө үзүүлж байгаа талаар судалгаа дүгнэлт хомс байна.

¹ <https://onhs.mof.gov.mn/>

Мөн уул уурхай нь улсын төсвийн орлогын гол эх үүсвэр байж ирсэн боловч, ОНХС-ийн бүс нутгийн хуваарилалт нь уул уурхайн үйл ажиллагааны эрчим, байгаль орчин, нийгмийн нөлөөлөлтэй бүрэн уялдаагүй, үүний улмаас уул уурхайн үйл ажиллагаа явагдаж сөрөг нөлөөлөлд голчлон өртдөг орон нутгууд улсын төсвийн энэхүү хуваарилалтаас бага хүртэж байна гэсэн шүүмжлэл гарах болсон. Үүнээс шалтгаалаад уул уурхайн үйл ажиллагаа идэвхтэй өрнөдөг аймаг сумдад бүрдүүлсэн татвартай нь харьцуулахад бага төсөв хуваарилагдаж эдгээр орон нутаг дахь уул уурхайн үйл ажиллагааны “нийгмийн зөвшөөрөл” суларч болзошгүй юм.

ОНХС-ийн орлогын 90 хувь орчим нь АМНАТ-ийн орлогоос бүрдэж байна. АМНАТ нь уул уурхайн олборлолтын үйл ажиллагаа эрхэлж буй аж ахуйн нэгж, иргэдийн борлуулалтын орлогод ногддог бөгөөд жилдээ нийт сумын гуравны нэг орчим нь энэхүү АМНАТ-ийн орлого бүрдэхэд хувь нэмэр оруулдаг. Төсвийн тухай хуульд 2021 онд оруулсан өөрчлөлтөөр нийт АМНАТ-ийн орлогоос ОНХС-д хуваарилах хэмжээ 5 хувь байсныг 10 хувь болгон нэмэгдүүлсэн.

Харин ГНАТ-ийн ОНХС-ийн орлогод эзлэх хувь харьцангуй бага бөгөөд газрын тосны олборлолт хийгдэж буй Дорнод, Дорноговь аймгийн цөөн хэдэн сумаас тус төлбөрийн орлого бүрддэг. ОНХС-д тус татварын орлогын 30 хувийг төвлөрүүлэхээр Төсвийн тухай хуульд заасан. Ашигт малтмалын хайгуул, ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн орлого нь хамрах талбайн хэмжээнээс хамаарах ба харьцангуй олон аймаг, сумын төсөвт төвлөрдөг боловч үнийн дүнгийн хувьд дээрх төлбөрүүдтэй харьцуулахад бага. Төсвийн тухай хуульд зааснаар тусгай зөвшөөрлийн төлбөрийн 50 хувийг тухайн аймгийн ОНХС-д хуваарилна.

НӨАТ-ын хувьд, 2021 оноос өмнөх Төсвийн тухай хуульд үүнийг импортоос бусад бараа, ажил, үйлчилгээний НӨАТ-ын орлогын 5 хувь гэж заасан байсан бол 2021 оны нэмэлт өөрчлөлтөөр энэ заалтыг цуцалж, ОНХС-ийн орлого улсын төсвөөс зөвхөн дээр дурдсан 3 эх үүсвэрээс санхүүжих болсон.

Жил бүр улсын төсвийг батлахдаа ОНХС-ийн нийт дүнг дээрх татвар, төлбөрүүдийн урьдчилсан орлогод үндэслэн тогтоож, улмаар тэндээс аймаг, нийслэлийн ОНХС-д шилжүүлэг олгодог. Ингэхдээ Төсвийн тухай хууль болон Засгийн газрын 2017 оны 230 дугаар тогтоолоор баталсан аргачлалын дагуу ОНХС-ийн хөрөнгийг дараах шалгуураар тус бүр 25 хувийн жинд харгалзуулан хуваарилж байсан. Үүнд:

- Орон нутгийн хөгжлийн индекс. Үүнийг дэд бүтцийн хангамж, хүрээлэн байгаа байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн байдал, хөгжлийн нөөц, давуу тал, хөдөө аж ахуй зэрэг үзүүлэлтэд үндэслэн тооцно. Энэ шалгуур нь улсын хэмжээнд тэнцвэртэй хөгжлийг дэмжихэд чиглэсэн гол шалгуур бөгөөд хөгжлийн индекс багатай орон нутагт илүү хөрөнгө хуваарилах зарчмыг баримтална.
- Үндэсний статистикийн хорооноос зарласан хүн амын тоо. Хүн ам ихтэй орон нутагт хөрөнгө илүү хуваарилах зарчим баримтална.
- Хүн амын нягтрал, нийслэлээс алслагдсан зай. Хүн амын нягтрал багатай, илүү алслагдсан орон нутагт илүү хөрөнгө хуваарилах зарчмыг баримтална.
- Татварын идэвх санаачилгын индекс. Тухайн орон нутгийн татварын бааз буюу татвар төлөгчдийн татварт хамрагдсан байдал, орон нутгийн татварын төлөвлөгөөний биелэлт зэргийг харгалзан татварын идэвх санаачилга сайтай орон нутагт илүү хөрөнгө хуваарилна.

Эдгээр шалгуураас татварын идэвх санаачилгатай холбоотой сүүлийн шалгуурыг 2021 оны Төсвийн тухай хуулийн нэмэлт өөрчлөлтөөр хассан бөгөөд үлдсэн 3 итгэлцүүрт харгалзах жин тус бүр 33 хувь болсон. Хассан заалтын оронд 2023 онд уул уурхайн татварын орлого бүрдүүлэхэд гүйцэтгэж байгаа үүргийг харгалзсан дараах заалтыг нэмсэн. Үүнд: ОНХНС-ийн АМНАТ-өөс бүрдсэн орлогын 10 хувийг тухайн эх үүсвэрийн 20 ба түүнээс дээш хувийг бүрдүүлэх аймагт тэнцүү хэмжээгээр, 20 хувийг тухайн эх үүсвэрийн 20 хүртэлх хувийг бүрдүүлэх аймагт бүрдүүлсэн хэмжээгээр нь хувь тэнцүүлж, Газрын тосны нөөц ашигласны төлбөрөөс бүрдсэн орлогын 30 хувийг тухайн эх үүсвэрийн 1 ба түүнээс дээш хувийг бүрдүүлэх аймагт тэнцүү хэмжээгээр тус тус хуваарилахыг заасан.

Дээрх аргачлалаар аймгуудад хөрөнгө хуваарилсны дараа аймаг нийслэлийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаас сум, дүүргүүдийн ОНХС-д хуваарилалт хийдэг. Төсвийн тухай хуулийн 59.2-т аймаг, нийслэл нь ОНХС-ийн төсвийнхөө 60 хувийг сум, дүүргийн ОНХС-д хуваарилахаар заасан. Гэхдээ тус хуульд сумуудад хуваарилахдаа хүн амын тоо, нутаг дэвсгэрийн хэмжээ, хүн амын нягтрал гэсэн 3 үзүүлэлтийг тэнцүү харгалзан хуваарилахыг заасан байсан бол 2023 оны нэмэлт өөрчлөлтөөр ашигт малтмал болон газрын тосны ашиглалтын талбайн хэмжээ гэсэн шалгуурыг нэмж, хүн амын нягтрал гэсэн шалгуурыг хасахаар заасан.

Төсвийн тухай хуулийн дээрх өөрчлөлтүүдээс үзэхэд, АМНАТ-өөс голлон бүрдэх ОНХНС-ийн орлогыг аймаг, сумдад хуваарилахдаа урьд нь уул уурхайн олборлолтын үйл ажиллагаа идэвхтэй явагдаж байгаа орон нутгийн онцлогийг төдийлөн харгалзан үздэггүй байсан бол 2023 оноос хойш энэ байдал эрс өөрчлөгдөж, уул уурхай идэвхтэй явагдаж буй аймаг, сумдад хуваарилагдах АМНАТ-ийн дүн өссөн байна.

Энэ нь манай улсын хувьд орон нутгийн хөгжлийн сангийн тэнцвэртэй хуваарилалтын загвараас уул уурхайн үйл ажиллагааны идэвхийг дэмжих буюу уул уурхайн сөрөг нөлөөллийг бууруулахад чиглэсэн загварт шилжиж байгааг илтгэж байна. Гэвч энэ шинэ хуваарилалт уул уурхай бүхий аймаг, сумдын улсын төсөвт оруулж буй хувь нэмэртэй харьцуулахад бага хэвээр байгаа гэсэн санал шүүмжийг орон нутгийн удирдлагууд хэвлэлээр илэрхийлдэг. Учир нь нийт улсын төсвийн орлогоос уул уурхайн үйл ажиллагааны идэвх багатай аймаг сумдад үзүүлдэг орон нутгийн төсвийн дэмжлэг хэвээр байгаа. Гэтэл уул уурхайн орлогоос бүрдэх ОНХНС-аас аймгуудад хуваарилахдаа уул уурхайтай эсэх итгэлцүүрт бага жин өгч, харин хүн амын тоо, нутаг дэвсгэрийн хэмжээ, нийгмийн үйлчилгээний хэрэгцээ зэргийг илүүтэй харгалзсан хэвээр байна. Энэ нь 2023 онд Төсвийн тухай хуульд өөрчлөлт оруулж, уул уурхай бүхий аймаг сумдад төсвийн хөрөнгө оруулалтыг ахиу чиглүүлэх зорилтыг хэрэгжүүлэхэд хангалтгүй байгаа аж.

Иймд Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг дагаж боловсруулсан Төсвийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөлд 59 дүгээр зүйлийн 59.1.2 дахь заалтын "... 47³ дугаар зүйлд зааснаас бусад ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн орлогын 10" гэснийг "ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн орлогын 15" гэж, 59.7 дахь хэсгийг "Энэ хуулийн 59.1.2-т заасан эх үүсвэрээс бүрдсэн орлогын 15 хувийг тухайн эх үүсвэрийн 20 ба түүнээс дээш хувийг бүрдүүлэх аймаг, нийслэлд тэнцүү хэмжээгээр, 30 хувийг тухайн эх үүсвэрийн 20 хүртэлх хувийг бүрдүүлэх аймаг, нийслэлд бүрдүүлсэн хэмжээгээр нь хувь тэнцүүлж, мөн хуулийн 59.1.5-д заасан эх үүсвэрээс бүрдсэн орлогын 30 хувийг тухайн эх үүсвэрийн 1 ба түүнээс дээш хувийг бүрдүүлэх аймаг, улсын зэрэглэлтэй хотод тэнцүү хэмжээгээр тус тус

хуваарилна.” гэж, орон нутгийн хөгжлийн санд хуваарилах АМНАТ-ийн орлогын итгэлцүүрт “ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн орлогын хэмжээ”, “ашигт малтмал болон газрын тосны хайгуулын талбайн хэмжээ” гэж тус тус тусгасан.

7.Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуульд өөрчлөлт оруулах тухай:

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуульд 2023 оны 01 дүгээр сарын 06-ны өдөр нэмэлт өөрчлөлт орох хүртэлх хугацаанд геологийн судалгааны ажил хийгдэж байсан. Геологийн судалгаа ажлыг зөвхөн улсын төсвийн хөрөнгөөр газрын хэвлийг хөндөхгүй, шинжлэн ухааны чиглэлээр газрын гадаргууд байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлэхгүйгээр явуулдаг. Дархан цаазат газарт хайгуул болон ашиглалтын үйл ажиллагаа явуулах зохицуулалт биш байх тул тухайн саналыг хүлээж авах боломжгүй байна. Мөн “Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал-2010”-ын Мэдээллийн аюулгүй байдлын тухай заалтын Үзэл баримтлалын 3.4.1.2-т: “Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн орон зайн мэдээллийн нэгдсэн санг байгуулж, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, улс орныг хөгжүүлэхэд ашиглана” гэж туссан байна.

Иймд Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг дагаж боловсруулсан Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуульд өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөлд Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн 12 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгээс “геологийн судалгаа хийх,” гэснийг хасаж газрын хэвлийг хөндөхгүйгээр гадаргуугийн геологийн суурь судалгааны ажил гүйцэтгэх боломж нээгдэнэ.

8.Уул уурхайн бүтээгдэхүүний биржийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай

Монгол Улсын Их Хурал 2022 оны 12 дугаар сарын 23-ны өдөр Уул уурхайн бүтээгдэхүүний биржийн тухай хуулийг баталсан. Тус хуулийн 10 дугаар зүйлийн 10.2-т “*Төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн борлуулах энэ хуулийн 10.1-д заасан уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг биржээр заавал арилжина*” гэж заасан. Хууль батлагдсанаар төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээд дотоодын баяжуулах үйлдвэр, дулааны станц, айл өрхөд уул уурхайн бүтээгдэхүүн борлуулах боломжгүй болсон.

Дээрх асуудлыг шийдэх хүрээнд Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг дагалдуулан боловсруулсан Уул уурхайн бүтээгдэхүүний биржийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөлд төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээд уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг баяжуулж, боловсруулж, нэмүү өртөг шингээн экспортлох үйл ажиллагаа эрхлэгч аж ахуйн нэгжүүдэд уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг биржээр арилжих, арилжааний үнийг ам нөхцөлөөр байхаар тусгасан.

9.Улсын тэмдэгтийн хураамжийн тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай

Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөлд геологийн суурь судалгаа, эрлийн ажил гүйцэтгэх гэрээний асуудлыг тусгасан. Мөн Зөвшөөрлийн зөвлөлийн 2023 оны 10 дугаар сарын 26-ны өдөр,

11 дүгээр сарын 17-ны өдрийн хуралдааны 1 дүгээр тэмдэглэлээр баяжуулах үйлдвэрийн үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл дэмжигдсэн. Энэхүү хүрээнд дээрх геологийн суурь судалгаа, эрлийн ажил гүйцэтгэх гэрээ болон баяжуулах үйлдвэрийн үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрлийн төлбөрийг Улсын тэмдэгтийн хураамжийн тухай хуулийн 25 дугаар зүйлд нэмэлт оруулахаар хуулийн төсөлд тусгасан.

10.Цөмийн энергийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай

Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл батлагдсанаар газрын ховор элементийн эрэл, хайгуул, ашиглалтын асуудлыг Ашигт малтмалын тухай хуулиар зохицуулах боломжтой болно.

---ooOoo---